

ԻԱ. Իսկ մահաբարձրոսքն զինի երկց աւուրց եկեալ Հասին, զի բազում էր նոցա ծանապարհ ժամուն նաւարկութեան վասն աւուրց ձմերւայնոցն. եւ բազումս զնոսա աղալտելով վասն հեղգութեանն, ապա զձեռն տարածեալ ողջունեաց զնոսա սիրելաբար Իսկ նոքա ուրախացեալք՝ տեսին զնա զոր ոչ յուսային, եւ առ ժամայն երկիր 5 պագին գիրկս արկանելով նմա, եւ շարժեալք յուրախութիւն՝ զայլ ամենայն զպատշաճն առնէին. ապա առեալ զնա մուծին ի Հուով եւ ածին առ Կոռնելիոս եկայքոսն :

Իսկ նա, քանզի ինքնակայն Անտոնինոս զինու որութիւն ունէր ընդդէմ բարբարոսացն, զՌիկոն անցեալք եւ զՀռոմայեցեոցն լքանէին, զայլն առ ազոստու Հին Փապատինա ածին : 2 որ տեսանելով նա ծերունի այնպէս եւ պարկիշտ եւ զքաջակազմութիւնն իբրու Հստի- 10 դարտ երեւելով, պատկառանաւք լինելու. եւ ընդ բազում ամուսթխածութեան ողջու- նէր պարկիշտայելուչ. եւ զի բարւոյ եւ ամենակարողն Աստուծոյ ծառայ ափ լինել. եւ յայտ յորոց այլք բազումք յառաջագոյն, եւ այժմ վերստին եկեալ մագլտարիանոսքն պատմեցին. քանզի եւ արդ եւս զոր ըստ առն էր առ ի նոցանէ ուսաւ Փապատինա. Արդ աղայնմ մի ինչ յապարել եւ թագաւորաց բարեգործաւղ երեւել, եւ զնուաստքս զմեզ 15 կեցուցանել եւ բշշիլ զըրուսոր մեր, եւ զի այսպէս պատուոյ առ ի մենջ եւ ձրից զնորհ առցես :

ԻԱ. 3. Թ. զի բազում ժամանակ, յապարկեաց զնոսա նաւադնացութիւնն : — 7. Թ. Իսկ նա քանզի ինքնակայն Ա. ընդդէմ բարբարոսաց զորոժողով լինել էր (ἐχσρατεία) որք քուս Էւենոս անցեալ էին եւ քանզի զՀռոմայեցեոյ բաւաւս, զայլն առ Ազոստու Հին Փաւատինա էած : Իսկ նա իբրեւ ետես զնա այնպէս ծերունի : — 9. Քաջակազմութիւն, Եւ- 10. Թ. եւ բազում պատուով (σεμνοπρεπεία) ողջունեաց զնա : Ուստի թարգ- մանին լայնած է հոս միտքը : — 11. 2. Բարւոյ : — 13. Թ. քանզի արդ իսկ ի նոցանէ (παρ' αὐτῶν) ուսաւ զառնէն Փաւատինա :

(Հարւոյնիս) :

Հ Ա Յ Ո Յ Գ Ր Ե Ր Ա

— (Հարւոյնիս) :

5. Փակագրութիւնը երբեմն հասած է այնպիսի կատարելութեան, որ պարզագոյն ձեւի մը մէջ կ'ամփոփէ բառին բոլոր գրերը, ասոր շատ գեղեցիկ օրինակ է թիւ 402ա, որուն մէջ սղոսար բառին բոլոր ութը գրերն ալ ներկայ են. թիւ 371 կը պարունակէ մը բառին շորս գրերը. թիւ 283ա կը պարունակէ մարդիւն բառին գրեթէ բոլոր գրերը. թիւ 340 կը պարունակէ ութի բառին գրեթէ բոլոր գրերը : Նոյնպէս ըլլալու է նաեւ արայնիւն (թիւ 106), որ անկիւնաւոր խաչի մը մէջ պարփակած է բառին տառերուն մեծագոյն մասը :

6. Խնդիր է գիտնալ թէ նշանագրերու կազմութեան մէջ օտարազգի տառեր ալ մասնակցութիւն ունեցած են : Ի. Թարութիւնեան, շայտ գիրը, էջ 109, ասոր հաստատական պատասխան կուտայ եւ իբր օրինակ կը յիշէ հիւսիս (թ. 275բ), մարք (թ. 280դ), Պոլոս (թ. 369դ), սարիւստի (թ. 387ա) նշանագրերը :

Բայց ասոնց մէջ մենք օտար տառ չենք տեսներ : Թերեւս հեղինակը ուզէ նմանութիւն գտնել արար. չ, յն. լ եւ լատին. Ի տառերուն հետ, բայց ինչ ձեւով կարելի պիտի ըլլայ այս տառերը կապել վերի բառերուն հետ : Թայտնի է որ այս օրինակները բարբորովին անօգուտ են :

Մեր կողմէն կրնայիք աւելցնել քանի մը ուրիշ օրինակներ, որոնք նմանութեան աւելի յաջող հանգամանքներ կը ներկայացնեն. ինչպէս՝ Ստրոնայ բառին չորրորդ նշանագիրը Ի, իբր լատին Ի տառը, որուն հետ նոյն կու գայ նոյն բառին հինգերորդ նշանագիրը, իբր հայե- 1 լէն Հ = Ի, Միջնորդ բառին երրորդ նշանագիրը ճիշտ արարերէն Ս տառախուսքն է (իբր յիւսիսիւ) : Բայց ինչ կապ կայ Ստասնայի եւ Ի = Հ տառերուն մէջ կամ Միջնորդին եւ Վէքիլին մէջ, եւ ոչ մէկ : Կը նշանակէ թէ ասոնք ալ անօգուտ օրինակներ են :

Ընդհակառակը սակայն շատ ապահով կը գտնենք Պոլոս եւ Պեարոս բառերը, որոնք ինչպէս թիւ մը վերը նկատեցինք, կազմուած են լատին Ե տառէն, որ նոյն անուններուն նախա-

հան, սեղան: Աւետարանը կրնայ պարունակել առաւել, — սորինն՝ ա, ս, ք տառերը, սեղան կը թուի կազմուած ըլլալ ք տառէն՝ որ յետոյ միջակէտ մը դարձած է, ճիշտ ինչպէս որ սանդուխտ բառին մէջ փոքրիկ կլորակի մը վերածուած է: Սակայն մեր այս կասկածները հաստատուելու միջոց չունենալով, ստիպուած կ'ըլլանք ընդունելու իբրև պատկերագիր:

3. Օտարներէ փոխառեալ նշանագրեր, որոնք ընդ ամէնը 21 հատ են եւ ցուցակին մէջ — նշանով նշանակուած աստղաբաշխական բաներն են:

4. 'Նշանագրեր' որոնց ծագումը յայտնի չէ. ասոնք կրնան ըլլալ այլափոխեալ փակագրութիւններ, բայց կրնան ըլլալ նաեւ պատկերագիր կամ գաղափարանշան, եւ այսպէս պատկանիլ առաջին կամ երկրորդ տեսակին: Ասոնց թիւը 104 է եւ ցուցակին մէջ նշանակուած են * նշանով:

6. Նշանագրերու կազմութեան եւ այլ հանգամանքները այս ձեւով պարզելէ յետոյ, կրնանք քննել այն ինչորք թէ նշանագրերը կրնան ըլլալ նախամետրոքեան մեհենագրոյժ կամ գաղափարագիր նշաններ (է. Գին), հաթեան նշանագրերու մնացորդ (է. Գ. Գ. եւ Ն. Իս. Սրապեան) եւ կամ վերջուպէս Գանիէլեան գրերը (է. Իս. Սրապեան):

Նշանագրերը չեն կրնար ըլլալ մեհենագրոյժ գրութեան մը նշանները, որովհետեւ՝

Նախ, ինչպէս տեսանք, անոնց ամենամեծ մասը, 298 նշան, կազմուած է հայերէն տառերու վրայէն, ուստի եւ կը պատկանի յետմետրոքեան շրջանին. մինչև իսկ ոմանք շատ աւելի յետին են, որովհետեւ կը կրնան ք տառը, որ մետրոքեան այբուբենին մէջ գոյութիւն չունէր (այս մասին աւելի ընդարձակ տես յաջորդ թուահամարը):

Երկրորդ. միայն 31 նշան կայ, որ կրնանք հաստատ կերպով գաղափարանշան կամ պատկերագիր համարել (չհաշուելով աստղաբաշխական նշանները որ հայ մաքի ծնունդ չեն): Ասոնցմէ ալ գեւ չորք յետին է, որովհետեւ քրիստոնէական ժամանակի բացատրութիւն են, ինչ. Աւետարան, խաչ, նշխար, վերին Երուսաղէմ: Ուրեմն ընդ ամէնը 27 պատկերագիր:

Երրորդ. եթէ մինչև իսկ բոլոր 104 անծանօթ նշանագիրները համարնք գաղափարանշան, հաթեան ասոնցմէ 17 յետին կամ յետքրիստոնէական բառերը (Աբրահամ, Կարօ, Անի, Անիտ, Բիւլանդիտ, Երբեմ, Կողար, Կարգար,

Կնիւնու, Հերման, Բուրք, Պոլոս, Սամուէլ, Սորանայ [3 նշան], Սողոմոն), կ'ունենանք 87 նշանագիր, որ նախորդ 27 պատկերագրերու հետ կը կազմեն 114 նշանագիր, համապատասխանելով միմիայն 98 բառերու կամ գաղափարներու: Այս 98 բառերը բաւական չեն ամենատարրական իմաստ մ'անգամ մեհենագրոյժ գրութեամբ արձանագրելու: Այս նպատակին հասնելու համար պէտք է ամենաքիչը քանի մը հարիր նշան, չըզերու համար հազարաւոր, ինչպէս են եգիպտական մեհենագրոյնները:

Գալով հաթեան նշանագրերուն, կրնար ըսուիլ թէ ասոնք աւելի կապ ունենային մեր նշանագրերուն հետ. գոնէ արտաքին երեւոյթը այսպէս կը ցուցնէ. նախ թուի կողմէ հակառակութիւն չկայ, որովհետեւ հաթեան նշանները ընդ ամէնը 92 հատ լինելով, կրնան շատ ճիշտ յարմարիլ (եմիզարեալ) մեր 98 բառերու կամ 114 գաղափարանշաններու թուին: Երկրորդ շատ նշաններ ձեւով նոյն են մերինորուն հետ. այսպէս օրինակ հաթեան թիւ 1 նշանագիրը ① «Աստուած» նման է մեր Աւետարան ① կամ սանդուխթ (թ. 381բ) եւ կամ սեղան (թ. 389) ձեւին. Նոյնպէս թիւ 2 Syennesis Աստուած ② (= Գրախո (թ. 143գ). թիւ 457, dsario «Թագաւոր» ③ = Թագաւոր (թ. 174). թիւ 5 dsario? «Թագաւոր» ④ = յօնք ⑤. թիւ 6 tii «տեր» ⑥ = գրախո (թ. 143գ). թիւ 10 Δ dsarayi «Ժառայ» = Δ լեւան. թիւ 11 ⑦ zapa «Ժառայ» = Սահակ (թ. 374ա). թիւ 13 ⑧ hati = փարթամ (թ. 438բ). թիւ 15 ⑨ կարկեմիշ = ճմարխո (թ. 275գ), թիւ 23 ⑩ k, ka, ak = մարգարէ (թ. 279գ). թիւ 25 ⑪ k, ka, ak = տես (թ. 422). թիւ 22 ⑫ t' = եղբայր (թ. 149բ). թիւ 28 ⑬ p', w = Թ մ = Թ Աւետարան. թիւ 28 ⑭ p', w = Թ փոխ. թիւ 31 ⑮ // mi = Թ սկիզբ. թիւ 34 բառակիրք կամ բառավերջ = / ծառայ. թիւ 35 ⑯ բառակիրք = ||| Եսայի. թիւ 90 ⑰ բառանշան = ⑱ ղեակ. թիւ 37 ⑲ նշան ուղղականի = փարթամ (թ. 438բ): Աւելցնենք նաեւ ուրիշ յարող համեմատութիւններ. ինչպէս Իշարա Աստուածուհին եւ անդունդ (թ. 47բ), աբա «Թագաւոր, իշխան» եւ յափշտակէ (թ. 308բ), bhurain? «տիրող, բանաւոր» եւ շուշան (թ. 332), պաշտօնակալ (Würdenträger) եւ առաջնորդ (թ.

78 Ե), մարտիկ եւ պտուղ (թ. 366 ա) կամ ցածած (թ. 427 Գ), ի՛նչ եւ հեթանոս (թ. 248 Բ), քառալերջ եւ տնանկ (թ. 423 ա) եւ այլն: (Այս վերջին օրինակներուն հաժեհան ձեւերը տես Ենսէնի ցուցակին մէջ):

Բայց ի՛նչ արժէք կրնան ունենալ այս համեմատութիւնները, երբ նշանակութեան կողմէ կապակցութիւն չկայ բնաւ: Եւ արդարեւ ի՛նչ կապ ունին իրարու հետ ծառայ եւ լեռան, թագաւոր եւ յօք, ժառանգ եւ Սահակ, կարկեմիշ եւ Ճշմարիտ եւն եւն: Իմաստի կողմէ քիչ թէ շատ յարմարող միակ ձեւերն են թիւ 1 Աստուած եւ Աւետարան թիւ 4 dsario եւ թագաւոր (երկուքն ալ հոմանիշ), arwa «թագաւոր, իշխան» եւ յափշտակել, պաշտօնակալ եւ սառնորդ, թիւ 13 hati «հաթեան, հայ» եւ փարթամ: Բայց դժբախտարար աւսոնցմէ ալ երէքը (առաջնորդ, յափշտակել, փարթամ) մետրոքեան տառերու վրայ ձեւացած համառօտագրութիւններ են եւ ոչ գաղափարանշան, մէկն ալ (աւետարան) յեաքրիստոնէական բառ: Թագաւոր ձեւն է միայն որ ամէն կողմէ կրնար յարմարիլ, բայց միակ այս բառին վրայ հիմնուելով ենթագրութիւններ ընելն ալ բանաւոր չէ:

Աւելորդ կը համարինք վերջապէս խօսիլ դասիէլեան գրերու մասին ալ որովհետեւ ամենեւին տարակոյտ չկայ որ այս գրերը ձայնական գրութեամբ (տառեր) ըլլային, մինչդեռ մեր նշանագրերը ամբողջական բառեր ըլլալով, բնաւ չեն կրնար յարմարիլ անոնց հետ:

Եզրակացութիւնն այն է որ վերոյիշեալ ցուցակին մէջ գտնուած բոլոր նշանագրիները, պատկերագիր թէ համառօտագրութիւն, յետմետրոքեան շրջանին հայերէն տառերու վրայ ձեւուած կամ առարկային պատկերէն աւտուած նշաններ են, եւ բնաւ կապ չունին մեհնագրողմներու եւ հաթեան կամ դանիէլեան նշանագրերու հետ:

7. Ե՛րբ կրնայ ըլլալ, գոն մօտաւորապէս, հայ նշանագրերու հնարման ժամանակը: Այս բանը որոշելու համար երկու գլխաւոր հիմնակէտ ունինք. «) ձեռագրիներու ժամանակը. Բ) նշանագրերու տառական կազմութեան եղանակը:

Նշանագրերու ցուցակ պարունակող ձեռագրիներէն հնագոյնը՝ Պերլինի արքունի մատենադարանի թիւ 805 ժողովածուն է (Ֆրէտերիք Մուրատի հրատարակածը), որ գրուած է 1564 թուին: Ասկէ յետոյ կու գան լազա-

րեան ճեմարանի թիւ 141 ձեռագիրը (Էմիլ եւ Իս. Բարուժիւնեանի հրատ.), գրուած 1620—21 թուին. Թաւրիզի Առաջնորդարանի թիւ 14 ձեռագիրը՝ 1678 թուին. Յրգասա Վրդ. Պալեանի տեսած ձեռագիրները ժն դարու վերջերէն (յատկապէս Թալաս գիւղին 1695 թուէն), եւ վերջապէս Անտոնեան Միամտութեան Որթարէյի թանգարանին թիւ 112 ձեռագիրը (Հ. Իս. Սրապեանի հրատ.) 1707 թուէն: Դժբախտարար միւս հրատարակութեանց բնագրի, ինչպէս եւ Էլմիսանի ձեռագրիներու թուականը ձեռքի տակ չունին:

Ասոնցմէ կը հետեւի թէ նշանագրերու գիւտը 1564 թուէն առաջ է. այս թուին գրուած ձեռագիրը արդէն այնպիսի զարգացած ձեւեր ունի, որ նոյն թուականը պէտք է անպատճառ դեռ աւելի առաջ տանիլ: Անտոնեան թանգարանի ձեռագիրը օրինակուած է 1339 թուին գրուած օրինակէ մը, եւ եթէ վտտահէլ է Հ. Իս. Վրդ. Սրապեանի անդեգրութիւնը, նշանագրերը այս հնագոյն ձեռագրին մէջ նոյնպէս կային: Եւ որովհետեւ Հոս գտնուած նշանագրերու թիւը 25 է միայն, որմէ 10 հատը ընդհանուր աստղաբաշխական նշանագրեր են, սակէ կրնանք հետեւցնել թէ նշանագրերու առաջին գործածութիւնը ծր դարէն մտած ըլլայ, առաջին անգամ սակաւ քանակութեամբ, որմէ յետոյ քիչ քիչ շատցած եւ ընհանրացած է:

Այս եզրակացութեան համաձայն կուգայ նաեւ նշանագրերու տառական կազմութեան եղանակը: Ունինք խումբ մը նշանագրեր՝ որոնք միմիայն նօտագրէ կարող են յառաջացած ըլլալ. այսպէս են օրինակ Անգաստան, եկեղեցի, առաւել քան, անդունդք, քարող եւն: Անգաստան համառօտուած է Ա գլխատու նօտագրէն, առանց որոյ նշանագրին ձախակողմեան թեւը շատ աւելի կարճ, միանգամայն տակը առանց որդրի պիտի ըլլար: Ենթեմը բառը եթէ նօտագրի է ձեւէն ծագած ըլլար, ձախակողմեան պատը ամենեւին երեւան չպիտի գար, որով եւ եկեղեցիի ձեւը երեւան չպիտի ելլէր: Անգաստան նոյնպէս նօտագրէն է, որովհետեւ Գ գրին տակի որդրը միայն կրնար ձեւացնել զարգանկարի տակի օղակը: Վերջապէս եթէ ոտտել իմ նօտագրի էն ըլլար, բրիշէ ձեւը երբեք չպիտի յառաջանար: Կը թողունք յիշել նուազ պայծառ օրինակները:

Նշանագրերէն ոմանք կազմուած են օ տառէն, որ մետրոքեան տառերու շարքին մէջ գոյու-

Թիւն չունէր, այսպէս են՝ օրնօլն, օրնկ, շր օրնօլ, օյ եւ օրնօ բառերը:

Վերջապէս կան նշանագրեր՝ որ յետին արտասանութեան վրայ ձեւուած են. ինչ. ի- րոզիկո (թ. 213բ) (ք տառով), իրօնի (թ. 218ա) (ք տառով), Փէլիկո բ (եւ մեկ- նուած բիլիկոս), քի բ (երկուքն ալ ք տառով) եւ վերջապէս Պոլո՝ B եւ Պեօրո՝ Գ առաքեալ- ներու անունները՝ որոնք՝ ինչպէս քի մը վերը ցուցուցինք, կազմուած են լատինական B տա- ռով՝ Տամաձայն Պ գրին յետին Ե արտասանու- թեան:

Այս երկքն ալ (նորագրի գործածու- թիւնը, օ գրին փոփոխութիւնը եւ արտասա- նութեան փոփոխութիւնը) ծր գարէն յետոյ են ըստ Հ. Յաշեանի (Վկնարկ մը Հայ Հնա- գրութեան վրայ, էջ 73) նորագրեր գործա- ծուիլ սկսած է ծգ—ծր գարէն, ստով եր- կրորդ անգամ կ'ապացուցուի մեր եղբակացու- թիւնը թէ նշանագրերու հնարումը ծր գա- րէն է:

(Ըրօնօլնի)

Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՅԱՆ

Յ Ե Ղ Ա Ք Ր Ա Վ Ա Ն

Ծ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ռ
Յ Յ Ա Մ Պ Ո Ւ Ս Պ Ս Տ Մ Ա Ի Թ Ե Ն
Ե Բ Ե Մ Ի Ա Չ Է Լ Է Պ Ի Ի Ք Ե Ս Մ Ի Ի Ր Գ Ե Ա Ն

(Ըրօնօլնի)

Գ Լ Ա Ի Ս Ա.

ՅՈՂ 2. Բազուն Վարդան: Ո՞վ է այս, որուն կ'ընծայէ Երեմիա իր աշխատութիւնը, եւ որուն խնդրանքովը կը գրէ զայն:

Կը խստովանիմ թէ դժուար է ինձ պա- տասխանել, որովհետեւ Երեմիայի ժամանակա- կից Վարդաններ շատ են. առաջին անարկով մը այնպէս կը թուի թէ Բաղշեցի Վարդան վարդապետն ըլլալու է այն, Ամրաօլի հռչա- կաւոր վանքին մեծանուն Ուսուցչապետը, քաջ Աստուածաբան, որ ոչ միայն այդ վանքն իր տաճարովը վերաշինած է 1695ին, առաջինէն աւելի փառաւոր, այլ եւ՝ անոր Ուսուցչարանն ալ հասուցած է գերագոյն համբաւի մը, ՝ Լա- մալարանն՝ անունն իրաւամբ ժառանգել տա- լով անոր, ինչպէս կ'աւանդեն Գրիգոր Ըղծայա-

կիր եւ Կոլոտ Յովհաննէս այն գեղեցիկ Յիշա- տակարանին մէջ, զոր գրած են իրենք ջենոք Գլակի անգրամիկ տպագրութեան վերջը¹:

Վարդան վարդապետ ունեցած է շատ աշակերտներ եւ ազգին ընծայած է ընտիր եկե- ղեցականներ, որոնք նշանաւորներն էին Գրիգոր Ըղծայակիր եւ Կոլոտ Յովհաննէս պատրիարք- ները:

Պատմած է իր ժամանակի քանի մի դի- պուածներն ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Հայոց եւ Յունաց հակառակութիւնը², թողած է բազմա- թիւ երկեր³, որոնք մէկ քանին գրուած 1656, 1669 եւ 1671 թուականներուն, կը պահուին Վիեննայի Միխիթարեանց վանքը⁴:

Վախճանած է 1705ին⁵ եւ թաղուած Ամրաօլի վանքի Ս. Յովհաննէս Կարապետի տա- ճարի բեմին առջեւը, ճիշդ Բաղշեցի Բարսեղ վարդապետին քով, այն երեւելի եւ մեծանուն անձին, որ 16րդ գարուն մէջ Ամրաօլի վանքի ուսուցչարանին գրեթէ հիմնադիրն եղած, զայն մեծապէս զարգացուցած, ու վախճանած է 1615ին⁶:

Վարդան վարդապետ Երեմիա Չէլէպիին շատ ծանօթ, եւ անկէ շատ սիրուած ու յար- գուած անձնաւորութիւն մ'ըլլալու էր, որ «մեծարգոյ եւ քաջ բազունապետ»⁷, «մեծ վարդապետ»⁸, «մեծ բազուն»⁹, ախողա- ներուն կ'արժանանայ անոր գրիչէն. եւ հար- կաւ Կ. Պոլսն ալ եկած ըլլալու էր, եւ Թերեւս ալ իրաւ քաղաքին շորս կողմն այցելած Երեմիա Չէլէպիի հետ, եւ ուզած որ անոր նկարագրու- թիւնը պատարաստէ. ինչպէս արդէն այս գլուխին Բրդ տողին՝ «Ըստ սաստիկ խնդրոյն յիշա- տակ» խօսքերը կը յայտնեն:

1 «Գրիգոր պատմութեանց երկեր գործն», որ 1-ին Զե- նոքն Կ. Պոլսն 1719, էջ 1-ը: «Պատմ. հայ. տղ-գրու- թեան» ԼԵՕ, Թիֆլիս 1901, Հատ. Բ, էջ 143: «Կոլոտ Յովհան- նէս պատմութիւն», Բարսեղ մ. Վ. Վիեննա 1904, էջ 5 եւ 142— 147: «Մարտիրոսի Կ. Պոլսոյ», Թիւ 1763, 2 Գեղեցիկներ 1904: «Բիւզուդիսի Կ. Պոլսոյ», Թիւ 3918, 28 գորտու 1909: 2 «Հայագրագրութիւն» Հ. Ղ. Արշալույս, Վենետիկ 1901, Մասն Ա, էջ 325:

3 «Կոլոտի յիշատակութիւնը», Կոլոտ Յովհ. պա- տրիարքի Բարսեղ մ. Վ. Վիեննա 1904, էջ 142 եւ սխ. սծերը: 4 «Մարտիրոսի Հայերի Ձեռագրաց Վիեննայի Հ. Յաշեան 1895, էջ 1039:

5 «Ջեմաթ Գլուխ», Կ. Պոլսն 1719, էջ 1-է: 6 «Վաստիկ Դատարանի Գլ. Իթ», «Կոլոտ Յովհան- նէս պատմութիւն», Բարսեղ մ. Վ. Վիեննա 1904, էջ 1—4: 7 «Պատմութեան հայ-տեան տղ-գրութեան» ԼԵՕ, Թիֆլիս, Բ. Հատոր 1901, էջ 142—143:

8 Յառաջաբանին սկիզբը: 9 Ա. Գլուխ, տող 3: 10 Ըրդ Գլուխ, յիշատակարանի, տող 1 եւ 10: